

ІВАН ЯКАЎЛЕВІЧ НАВУМЕНКА (1925 – 2006)

Паўрочнае планаванне: Кароткія звесткі пра жыццё і творчасць пісьменніка. Апавяданне “Семнацатай вясной” (1 гадз.). Апавяданне “Хлопцы самай вялікай вайны”. Паглыбленне паняццяў пра сюжэт і пазасюжэтныя кампаненты (1 гадз.)

Творы для тэкстуальнага вывучэння – апавяданні “Семнацатай вясной”, “Хлопцы самай вялікай вайны”.

Творы для самастойнага чытання. 2 апавяданні. Пажадана “Хлопцы-равеснікі”, “Мульменкаў сад”.

Тэорыя літаратуры: сюжэт і яго элементы, пазасюжэтныя кампаненты твора (паглыбленне паняццяў).

УРОК 1.

Мэта ўрока – паказаць неад’емнасць жыцця пісьменніка ад грамадска-сацыяльных падзей, раскрыць своеасаблівасць яго поглядаў на жыццё; прааналізаваць апавяданне “Семнацатай вясной” у адзінстве формы і зместу.

Кампазіцыйна ўрок можа скласціся з дзвюх частак. 1-ая частка – лекцыя настаўніка пра асобныя (вызначальныя) старонкі біяграфіі пісьменніка, якая дапаўняецца вучнёўскім чытаннем невялікіх урыўкаў з яго “этапных” апавяданняў. 2-я – эўрыстычная гутарка пра апавяданне “Семнацатай вясной” па пытаннях з падручніка і дадатковых. Замацаваць матэрыял можна ці фронтальным апытваннем, ці заключным словам настаўніка, а лепш за ўсё – спалучэннем гэтых прыёмаў навучання.

У падручніку згадваюцца тры старонкі біяграфіі мастака слова: даваенная, калі ён толькі-толькі закончыў школу; ваенная, калі летуценным юнаком пайшоў на фронт і браў удзел у баях на Карэльскім перашыйку, у Прыбалтыцы, на Украіне; пасляваенная, калі стаў вядомым навукоўцам, выкладчыкам і загадчыкам кафедры БДУ, акадэмікам, віцэ-прэзідэнтам НАН Беларусі. “Сухія факты” цудоўна “аздобяць” вучнёўскія выступленні. Адно з іх – пра летуценнасць мар, рамантычнасць настрою даваеннага пакалення, выхаванага сталінскім часам, – лепш за ўсё ўзяць з апавядання “Чуеце, хлопцы?” (1960), што найлепш характарызуе яго настрой, памкненні, перапыненыя злавесным часам. Настаўнік “падводзіць” і клас, і чытальніка да ўспрымання тэксту ўрыўка лаканічнай фразай: “Трэба было быць мужнымі, смелымі, каб пераадолець ружовую настроенасць і знайсці ў сабе сілы для супрацьстаяння ворагам”. Вось урывак з названага твора: “Мы, вядома, не былі ніякімі героямі. у вайну, што прайшла, мы, можа, не зрабілі і сотай часткі таго, што другія, кім мы па-сапраўднаму ганарыліся і захапляліся. але і за тое, што мы рабілі, нас

маглі павесіць. колькі разоў нас маглі павесіць, хлопцы?.. Помніце, мы не хацелі, каб нас вешалі. Расстрэл здаваўся нам куды прыгажэйшым. Калі Грышу арыштавалі, мы не баяліся, што ён нас выдасць. Яго схапілі параненага, са зброяй, і мы ведалі, што яго чакае”.

Другая старонка жыцця – ваенная – больш выразна акрэсліваецца ў тым выпадку, калі настаўнік у сваім слове адзначыць, што вельмі цяжка ваяваць, глядзець у вочы смерці тым, хто толькі пачынае жыць усвядомлена, толькі-толькі зведаў, што значыць для чалавека каханне, хто думае пра будучыню, а не пра мінулае. Сваё жыццё і жыццё хлопцаў-равеснікаў паказаў пісьменнік і ў лірызаванай трылогіі, што складаецца з аповесцей “Дзяцінства”, “Падлетак”, “Юнацтва” і была выдадзена асобнай кнігай у 1997 годзе. “Нягледзячы на суровыя выпрабаванні вайной, тыя, хто выжыў на вайне з навуменскага пакалення, – распавядае настаўнік далей, – захавалі ў сэрцах сваіх добрыя чалавечыя пачуцці: веру ў Дабро, у сапраўднае Каханне, у Справядлівасць. Таму не выпадкова трылогія пра Васіля Войціка – сына чыгуначніка (аўтабіяграфічны вобраз) заканчваецца сцэнай развітання вылечаных у шпіталю ў Германіі рускіх салдат з жанчынамі, якія шчыра і светла закахаліся ў іх, чужаземцаў”. Дэфініцыя настаўніка дапаўняецца і асвечваецца вучнёўскім чытаннем урыўка з фінальнай сцэны аповесці “Юнацтва”: “Каля шпіталю натоўп немак, маладых, сярэдняга веку, пажылых. Яны, не саромячыся, плачуць, абдымаюць, цалуюць сваіх часовых нарочных, піхаюць ім у рукі нейкія пакункі. Вось так канчаюцца войны. любоўю, мілаваннем розных рас і народаў”.

Трэцяя старонка біяграфіі пісьменніка самая працяглая па часе. настаўнік адзначае, што І.Я. Навуменка перажыў і пасляваенную нястачу, і выпрабаванне на навуковую сталасць і ўмельства, што заняткі навукай ён пастаянна сумяшчаў з мастацкай творчасцю: адна за адной выходзілі манаграфіі пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, кнігі артыкулаў і рэцэнзій, апавядання, аповесці і раманы. У тым ліку трылогія пра Міцю Птаха і яго сяброў, што сам-насам сутыкнуліся з ваеннай навалай і спачатку разгубіліся, а пасля знайшлі сваё месца ў радах супраціўлення фашызму, “Сасна пры дарозе”, “Вецер у соснах”, “Сорак трэці”. І ў знакамітай трылогіі, як у апавяданнях, І. Навуменка застаецца рамантыкам, захопленым прыгажосцю роднай беларускай прыроды, шчырым і светлым каханнем. Пра гэта сведчыць хоць бы вось гэты цудоўны ўрывац з рамана “Сасна пры дарозе” аб перажываннях галоўнага героя, якога не радуюць ні восеньскі лес, ні назбіраныя грыбы: вайна перакрэсліла ранейшыя каштоўнасці. “Міцём валодае дзіўны, упершыню зведаны настрой, калі ўсё навакольнае здаецца не сапраўдным, не рэальным, а толькі сном, цьмяным адбіткам нечага сур’ёзнага, вялікага, што, атуліўшыся бачнасцю звычайнасці, стаілася ў шматзначнасці сваёй і раскрыецца па часе. Лес той самы, знаёмы і блізкі з дзяцінства, і разам з

тым ён зацяўся, хавае ў паўзмроку штосьці загадкавае, таямнічае; вершаліны сосен шумяць па-асабліваму, трывожна і насцярожана. Проста болей нельга верыць у тое, нібы ўсё, што трапляецца на вочы, такое, якім на першы погляд здаецца. Усё павінна мець другі – унутраны і стоены – сэнс. Жыццё стала незразумелым, ранейшыя паняцці перавярнуліся ў ім, аказаліся хісткімі і няпэўнымі...” [Навуменка І. Збор твораў у шасці тамах. Т. 3. – Мінск: “Маст. літ.”, 1982. – С. 98-99].

Вынікі лекцыі з элементамі выразнага чытання ўрыўкаў з твораў пісьменніка лепш за ўсё падвесці ў форме з’урыстычнай гутаркі па пытаннях падручніка. Пытанне 1: “Калі і дзе нарадзіўся пісьменнік? Да якога пакалення адносіцца? Што вы ведаеце пра яго малую радзіму?” Прывядзем прыкладныя адказы на яго, якіх павінен дабівацца настаўнік.

Іван Якаўлевіч Навуменка нарадзіўся ў 1925 годзе у горадзе-райцэнтры Васілевічы Гомельскай вобласці. Гэта значны чыгуначны вузел. Закончыў школу ў ваенным годзе. У маладым узросце ў 1943 годзе, спачатку падвучыўшыся вайскавай справе, трапіў з рэгулярнай арміяй на фронт. Адносіцца да пакалення, крыху старэйшага за пакаленне “дзяцей вайны”, якое пазней назавуць філалагічным. Можна лічыць яго і прадстаўніком ваеннага пакалення, да якога адносяцца І. Шамякін (1921 г. нар.), А. Пысін (1920 г. нар.), М. Аўрамчык (1920 г. нар.), І. Мележ (1921 г. нар.) і іншыя майстры слова. Пачатак творчасці пісьменніка прыпадае на 1955 год – час з’яўлення ў часопісе “Маладосць” першага апавядання. І Шамякін, І. Мележ распачалі сваю творчасць прыкладна на дзесяць гадоў раней.

Малая радзіма пісьменніка – Гомельшчына, жытніца Беларусі, з яе асушанымі тарфянікамі, паўнаводнымі рэкамі Прыпяць, Днепр, Сож, з маляўнічымі азёрамі і шырокалістымі дубровамі. Менавіта гэты рэгіён больш за ўсе астатнія прыняў на сябе радыяцыйны ўдар Чарнобыльскай атамнай станцыі. Гэта радзіма класікаў беларускай літаратуры Мележа (Хойніцкі р-н) і Шамякіна (Добрушскі р-н).

Пытанне 2 – “Якія старонкі біяграфіі пісьменніка вам запамніліся і чаму?” – патрабуе “разняволенага”, непрымусовага адказу. Думаецца, што некалькім вучням да спадабы даваенная старонка, якая адпавядае рамантычнаму настрою моладзі, і ў наш складаны час не пазбаўленай рамантычных памкненняў, актыўных пошукаў жыццёвых арыенціраў, якая, як і старэйшыя пакаленні, вучыцца кахаць па-сапраўднаму, глыбока і шчыра. А нехта адзначыць ваенную старонку, падкрэсліць, што менавіта ў такіх маладых людзей, як Іван Навуменка і яго хлопцы-равеснікі, трэба вучыцца мужнасці, гераізму, пераадоленню цяжкасцей. Настаўнік павінен падтрымаць і тых, і другіх, а таксама адзначыць, што і пасляваеннае жыццё пісьменніка і літаратуразнаўцы не было ўсыпана ружамі, што дасягнуць значных вышынь змаглі нямногія з яго пакалення.

Пытанне 3 – “Якія творы І. Навуменкі вы можаце назваць? Ці ёсць сярод іх творы з паэтычнымі загалоўкамі? “ – мае мэтай выпрацаваць у вучняў і самастойнасць мыслення, і адчуванне сапраўднай прыгажосці, якая вельмі часта выяўляецца (адкрываецца) у загалоўках кніг, асобных твораў. І. Навуменка – рамантык і лірык у жыцці і творчасці. Падобныя рысы светапогляду і характару адбіліся на загалоўках ім напісаных кніг: “Верасы на выжарынах” (1960), “Замець жаўталісця” (1977), “Водгулле далёкіх вёснаў” (1989), “Смутак белых начэй” (1980), “Асеннія мелодыі” (1987) і інш.

Другая частка ўрока можа быць праведзена ў форме эўрыстычнай гутаркі па прачытаным апавяданні “Семнаццатай вясной”, напачатку якой настаўнік лаканічна даводзіць вучням, што гэта адно з лепшых апавяданняў пісьменніка пар даваенны час, пра яго пакаленне. адказ на пытанні павінен пацвярджацца цытаваннем ўрыўкаў з твора. Пытанні пададзены ў падручніку і датычацца як зместу, так і формы апавядання.

Пытанне 1 – “Якія праблемы даваеннага і ваеннага жыцця закранае пісьменнік ў апавяданні “Семнаццатай вясной?”

Пры падрыхтоўцы класа да адказу на гэтае пытанне настаўнік павінен мець на ўвазе, што яно датычыцца асабістай і грамадскай сфер чалавечага жыцця, і ў першую чаргу – жыцця моладзі (тэматычны аспект). А паколькі праблема, паводле слоўнікаў літаратуразнаўчых тэрмінаў, – гэта вострае, нявырашанае пытанне, дык напрошваецца вывад, што іх – галоўных – у творы дзве, над якімі задумваюцца даваенныя юнакі: “Як быць у экстрэмальнай сітуацыі, калі над Радзімай навісла пагроза заняволення фашыстамі?” і “Ці не з’яўляецца каханне здрадай высокім ідэалам барацьбы з ворагам?” Герой-апавядальнік увесь час перажывае, што здраджвае сяброўству, парушае клятву змагацца з акупантамі, бо пакахаў Стасю – “цудоўную белую птушку. Сэрца яго пры сустрэчах з дзяўчынай “пачынала біцца, нібы птушка, злоўленая ў сіла”. Калі ж ён даведаўся, што Стася працуе пры немцах фельдшарыцай, а значыцца стала здрадніцай, ён яшчэ больш сябе ўзненавідзеў і супакоіўся толькі тады, калі яму паведамілі пра сувязь Стасі з партызанамі.

Настаўнік можа паставіць дыскусійнае пытанне класу: “Ці могуць людзі кахацца, калі ідзе вайна? Як іншыя пісьменнікі адказваюць на гэтае пытанне?” Паколькі ўжо вивучалася творчасць Івана Шамякіна, вучні могуць паведаміць, што гэты мастак слова паказвае сапраўднае каханне Вольгі Ляновіч і Алеся Гапанюка, што нарадзілася ў суровыя ваенныя гады. А нехта, магчыма, бачыў кінафільм “Альпійская балада”, зняты па апавесці Васіля Быкава, – пра каханне “пасярод вайны” ўцекачоў з палону Івана і Джуліі.

Больш абачлівымі і асцярожнымі ў апавяданні з’яўляюцца Сымон Біцюг і – у меншай ступені – апавядальнік Цімох.

У артыкуле падручніка, як і ў тэксце апавядання, дадзены грунтоўны адказ на 2-е пытанне: “Што перашкаджае Цімоху прызнацца Стасі ў каханні? Якое параўнанне выкарыстоўвае аўтар для характарыстыкі дзяўчыны?” Але варта звярнуць увагу пры адказе на яго першую палову, што прычыны зацягасці і напружанага духоўнага стану Цімоха – знешняя (вопратка бедная: латаныя-пералатаныя порткі, разлезлыя туфлі, кантрастная лёгкаму, светламу адзенню Стасі) і ўнутраная (як і яго сябры, юнак рыхтаваўся да барацьбы, а затым змагаўся з фашыстамі і таму атрымліваў юнацкія светлыя пачуцці, якія маглі перашкодзіць агульнай справе). Можна паставіць у сувязі з такім максімалісцкім настроем даваеннай моладзі пытанне: “А як паступілі б вы ў падобнай сітуацыі?” Вучні пры адказе на другую частку пытання адзначаць, што Стася ў белай вопратцы ўяўляецца Цімоху “цудоўнай белай птушкай”, а ў канцы твора, калі расчараваны яе нібыта здрадніцтвам юнак дазнаўся, што яна забяспечвала партызанаў медыкаментамі, у яго вачах белая птушка паўстала яшчэ і тоненькай трасцінкай, ахінутай “нейкім новым, казачным святлом”. Стася ў апавяданні і ў вачах юнака – сімвал чысціні і прыгажосці.

На трэцяе пытанне вучні знойдуць вычарпальны адказ у падручніку. Цяжэй пойдзе праца па 4-м пытанні-заданні: “Вызначце ў апавяданні экспазіцыю, завязку, кульмінацыю дзеяння і яго развязку”. Паколькі апавяданне – малы эпічны, ліра-эпічны, а на сучасным этапе часта лірычны жанр, у ім экспазіцыі звычайна няма. Завязкай твора (скажам так – з прыкметамі экспазіцыі) з’яўляецца замалёўка вясны, апісанне квітнеючага бэзу і згадка пра тое, што ўпершыню ў такі час росквіту жыцця не адбыўся экзамен у школе. Пасля шматзначнай завязкі пачало разгортвацца дзеянне – танцы пры немцах у прывакзальным скверыку і адносіны да падзей сяброў, збор зброі, помста ворагу, раненне Цімоха. Кульмінацыйнай падзеяй можна лічыць сцэну падрыву чыгункі (спісанага немцамі на партызанаў). Пачынаючы з сутычкі са здраднікам Сёхманам, дзеянне пайшло на спад і наступіла развязка з “элементамі” эпілогу – Цімох даведваецца пра трагічны лёс Стасі. Усе кампазіцыйныя часткі апавядання “спавітыя” пейзажнымі замалёўкамі, лірычным вобразам пахучага бэзу, перажываннямі галоўнага героя – юнака з узнёслымі марами, летуценніка, здольнага на сапраўднае каханне.

Вынік размовы пра апавяданне можна падвесці пастаноўкай традыцыйнага, але заканамернага пытання: “Ці лічыце вы паводзіны юнакоў, паказаныя І. Навуменкам, ідэальнымі?” Улічваючы тое, што на сучасным этапе ацэначныя крытэрыі жыцця рэзка памяняліся, а ідэалы патрыятызму адціснутыя на другую пазіцыю прагматычнымі, меркантальнымі інтарэсамі, настаўнік, як адмысловы дырыжор, скіруе думкі выхаванцаў на неабходнасць помніць і шанаваць такія каштоўнасці,

як любоў да маці, да малой і вялікай радзімы, дружба, каханне. Калі яны не прызнаюцца, людзі ператвараюцца ў манкуртаў, у духоўных калек.

Прыкладна па такой сама схеме, у форме эўрыстычнай гутаркі, раім “працаваць” (лепш – спасцігаць) над тэкстам апавядання “Хлопцы самай вялікай вайны”. У самым пачатку – у лаканічным уступным слове – настаўнік адзначаць, што твор быў напісаны ў 1970 г., праз 14 гадоў пасля раней разгледжанага “Семнаццатай вясной”, і адрозніваецца ад яго больш сталым асэнсаваннем падзей ваеннага часу, жыцця пакалення 1925 года нараджэння, якое амаль на сто працэнтаў загінула ці ў партызанах, ці на вайне, ці ў фашысцкай няволі – Нямеччыне. Пра гэта галоўны герой апавядання Віктар Пасашка часта думаў: “Вайна яшчэ не скончылася, а хлопцаў нараджэння дваццаць пятага года, з якімі разам хадзілі ў школу і якія пайшлі на фронт, Віктар жывога не памятаў нікога...” У творы праўдзіва паказаны ўзаемаадносіны былых партызанаў і мабілізаваных у армію юнакоў з франтавікамі, якія былі мабілізаваныя ў мірны час; цяжкасці побыту падчас тылавой падрыхтоўкі да ваенных дзеяў, адпраўкі на фронт. Кранаюць сваёй суровай праўдай сцэны масавыя: жанчыны спачатку зневажаюць навабранцаў, а затым праважаюць на фронт як родных сыноў. Стыль пісьменніка падкрэслена рэалістычны, асабліва пры адлюстраванні абставін, у якіх разгортваецца дзеянне, і толькі ў асобных выпадках (маршыроўка на пляцы пад “маршы і мелодыі баявых ваенных песень”, што выконваў духавы аркестр, ва ўспрыманні галоўнага героя) набывае адзнакі рамантычнай узнёсласці, павышанай эмацыйнай афарбоўкі: “<...> і, захоплены магутнай плынню музыкі, адчуваннем еднасці, блізкасці з усімі гэтымі людзьмі, Віктар забываў пра галодны жывот, пра тое, што на ім цяляпаецца няўключны шынель, а ад правага чаравіка зусім адстала падэшва <...>”.

Адказ на пытанне 1-е падручніка – “Калі адбываюцца падзеі ў апавяданні “Хлопцы самай вялікай вайны”? Які настрой пануе сярод салдат-навабранцаў?” – двухчастковы. На першую частку яго вучні адкажуць лаканічна: падзеі адбываюцца ў 1943 годзе. Настаўніку неабходна адзначыць, што вайна яшчэ не закончылася, а краіна ўжо пачала “паўставаць на руінах”: адноўлены рух на чыгунках, наладжана харчаванне салдат, ажывіўся дробны гандаль прадуктамі і адзеннем. Падчас адказу на другую частку пытання вучні, відаць, самастойна адзначаць, што, нягледзячы на рознагалоссі паміж франтавікамі і навабранцамі, усе вайскоўцы мараць пра хутчэйшую адпраўку на фронт, усведамляюць сябе місіянерамі “самай вялікай вайны”. Такім чынам, ужо загаловак твора перадае патрыятычны настрой і герояў, і аўтара апавядання.

Адказваючы на другое пытанне – “Якія постаці вылучаюцца ў апавяданні?” – вучні падкрэсляць, што гэта найперш постаць Віктара Пасашкі. Адказ неабходна пацвердзіць вытрымкамі з тэксту. Пажадана скласці цытатны план характарыстыкі героя, звярнуць увагу на такія рысы

яго характару, як сціпласць, таварыскасць (дзеліцца з сябрамі купленай ежай), патрыятызм і рамантычную ўзнёсласць мараў.

Трэцяе пытанне – “Як пісьменнік апісвае ваенны час, вайсковы побыт?” – патрабуе абавязковага пацверджання тэкставымі цытатамі, з якіх адкрыецца суровая праўда вайны праз апісанне побытавых сцэн: няўтульнасць “вагоннага жыцця”, пастаяннае чуццё голаду, убоства вопраткі і абутку навабранцаў (“Сярод абутку былі лапці, чуні, апоркі, розных відаў і фасонаў разбітыя чаравікі і, мабыць, на тры ці чатыры сотні людзей ніводнай пары прыстойных ботаў”). Міні-дыскусія па гэтым пытанні можа разгарнуцца ў класе, калі паставіць пытанне: “Ці засяроджвалі ўвагу на такіх “дробязях” салдацкага побыту іншыя беларускія і рускія пісьменнікі?” Пэўна, многія адкажуць на яго лаканічна: “Не, не засяроджвалі”. Настаўнік падсумоўвае вынікі палемікі фразай: “Значыцца, Іван Навуменка зрабіў гэта адзін з першых у час, калі ваенныя падзеі пачалі прыхарошвацца, гераізавацца і ідэалізавацца многімі пісьменнікамі, акрамя В. Быкава, Г. Бакланава, В. Някрасава і іншых прыхільнікаў паказу “акопнай праўды”.

Адказ на чацвёртае пытанне – “Ахарактарызуйце пакаленне Віктара Пасашкі” – павінен улічваць набытыя вучнямі веды пры вывучэнні апавядання “Семнаццатай вясной”. Калі ў “Хлопцах самай вялікай вайны” Віктар і яго равеснікі выглядаюць досыць сталымі людзьмі, крытычна ацэньваюць падзеі і здольныя прыстасавацца да трагедыяных абставінаў, дык у “Семнаццатай вясне” яны выглядаюць у большай ступені рамантыкамі, летуценнікамі, рызыкантамі і максімалістамі.

Пятае пытанне датычыцца вызначэння кульмінацыі ў абодвух апавяданнях. У апавяданні “Семнаццатай вясной” такой можа быць сцэна падрыву чыгункі і перастрэлкі юнакоў з паліцаем Сёхманам. У другім апавяданні – “духаўздымная” сцэна маршыроўкі паўгалодных навабранцаў пад гукі духавага аркестра на вайсковым пляцу.

Вынікі працы над творчасцю І. Навуменкі можна падвесці зноў-такі ў форме эўрыстычнай гутаркі па двух пытаннях: “Чаму нас вучаць творы пісьменніка-рамантыка?” і “Ці камфортна пачуваецца сёння былым франтавікам?”

Пытанні па тэорыі літаратуры разгледжаны ў падручніку.

Праграма раіць **самастойна прачытаць два апавяданні пісьменніка**. Пажадана, каб яны былі на адрозныя тэмы і былі напісаны ў розны час. Можна параіць вучням прачытаць апавяданне “Чуеце, хлопцы?” (1960), напісанае ў перыяд рамантычнай настроенасці І. Навуменкі. Форма твора – лірычны маналог, зварот аўтара да равеснікаў, якіх ён абагаўляе: да Цішкі Дразда, які марыў быць авіяканструктарам, але стаў ляснічым, бо “самалёты хутка старэюць”, “а дубы будуць расці заўсёды”; да Міколы, які пасля вайны стаў настаўнікам пачатковых класаў, каб з літар складаць

слова, “жывое, чалавечае, неўміручае”; да сарамлівага Грышы, якога, параненага, расстралялі немцы.

Любоў да роднага хутара, роднай прыроды, да сястры Анюты, што жыве ў чыстай местачковай хаце, да працы з касой на лузе, да чыстай, як сляза, крынічнай вады рухае дзеяннем, пачуццямі, думкамі пенсіянера Цімафея Рыгоравіча, які на час вяртаецца да бацькоўскага парогу, каб наталіцца мінулым, з загадкамі дзяцінства, захапіцца прыгажосцю (“Мульменкаў сад”, 1979). Звернем увагу вучняў на гэтыя творы.